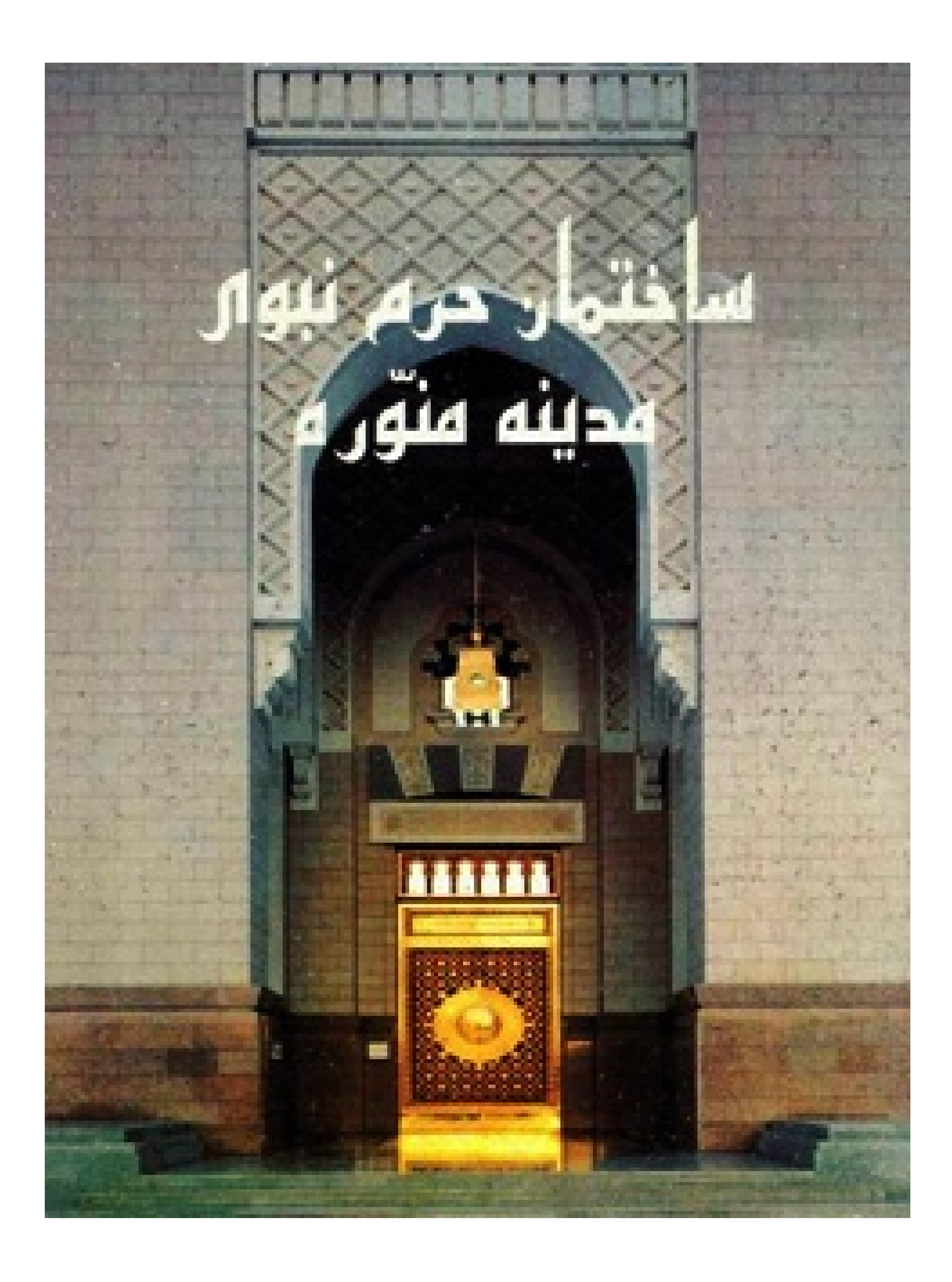

ساختمان حرم نبوی
مدینه منوّره

بسم الله الرحمن الرحیم

ساختمان حرم نبوی مدینه منوره

نویسنده:

سلمی سمر دملوجی

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

ساختمان حرم نبوی مدینه منوره

مشخصات کتاب

سرشناسه : دملوجی، سلمی‌سمر

عنوان و نام پدیدآور : ساختمان حرم نبوی مدینه منوره/توسعه جدید مسجد نبوی/ دملوجی، سلمی‌سمر؛ محمدرضا مروارید

منشا مقاله : ، میقات حج، ش ۲۵ ، (پاییز ۱۳۷۷): ص ۱۳۸ - ۱۵۴.

توصیفگر : معماری

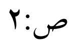
توصیفگر : مسجدالنبی

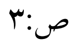
توصیفگر : مروارید، محمدرضا

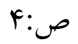
شماره کتابشناسی ملی : ایران۷۷-۱۶۴۴۷]

ص:۱

اشاره

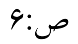

ص:۲

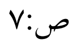

ص:۳

ص:۴

ص:۵

ص:۶

ص:۷

ص:۸

پیشگفتار

هاله تقدّسی که نام مدینه منوره را فرا گرفته است، از مسجد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سرچشمه می گیرد؛ مسجدی که با فراز آمدن ندای دل‌انگیز اسلام و دمیدن سپیده آن در جزیرهٔالعرب شکل گرفت و در گذر زمان، بنیاد و نماد و نشانه آشکار دین اسلام و معماری اسلامی شد. براستی هر رخداد تاریخی که به برپا شدن مسجدی انجامیده است، نشانی از اهمیت نمایان مسجدالنبی صلی الله علیه و آله و جایگاه بلند آن دارد.

پیوند بنیادین پیامبر اسلام و مدینه منوّره، آن شهر را نزد هر مسلمانی تقدّس بخشیده و از صدر اسلام بدین سو، اهتمام همگان را برانگیخته است.

این کتاب، عملیّات گسترده نوسازی حرم شریف نبوی و طرح بزرگ و پیشرفته توسعه این مسجد باشکوه و بافت شهری پیرامون آن را بازمی‌تاباند. عملیات توسعه حرم، تنها ساختن تأسیساتی جدید در کنار مسجد قدیمی نیست، بلکه نوسازی فراگیر مسجد قدیم نیز در چارچوب طرح و برنامه آن قرار می گیرد و بدین ترتیب، مسجد نبوی به بزرگترین

ص: ۹

مسجد جهان بدل می‌شود. برای آشنایی با این طرح معماری، در آغاز باید به ساختمان اصلی مسجد، که به‌سان قلب طرح توسعه است، نظر افکند؛ بنابراین، بیان فشرده‌ای از تحوّلات تاریخی مسجد نبوی و شهر مدینه، از پگاه هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله تاکنون، بایسته است و از جمله به تغییر سمت قبله از قدس به مکّه مکرّمه، معرّفی عناصر نوین معماری افزوده به مسجد، مدّت زمان ساخت و توسعه مسجد در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله و ... اشاره می‌شود.

پرداختن به این‌گونه مسائل، از آن‌رو است که تحلیل کارهای امروز و فردا و شناخت ویژگی‌های آن، بر بنیاد همین امور برپاست، و اندکی گسترش در بحث، موجب شده است که همه دگرگونیهای ساختمانی و مجموعه بنای مسجد نیز مورد بررسی قرار گیرد.

ناگزیریم فروتنانه یادآور شویم که برای سامان دادن به این پژوهش، باید در تاریخ معماری جزیرةالعرب و دگرگونی‌های آن در گذر روزگار تا پیشرفت‌های گسترده اخیر تلاش و کوششی فراوان به‌عمل آید، امّا این کتاب، که در تهیّه آن تنها از اسناد و مدارك معماری بهره‌گیری شده است، به این دلیل فراهم آمده که افزون بر سپاسگزاری از دست‌اندرکاران این توسعه، زمینه‌ساز جستارهای گسترده‌تر پیرامون عملیات جدید نوسازی حرم شریف نبوی باشد.

ص: ۱۰

تصویر ص ۱۰ (نیمه اوّل تصویر مسجد)

نمای داخلی مسجد النبی در دو صفحه روبروی هم

نمایی عمومی از محلّ برگزاری نماز که ستونهای مرمری، سرستونهای آراسته به مس نگارین، طاقها و سقفهای ساخته شده از سنگ صنعتی در آن دیده می‌شود.

ص: ۱۱

تصویر ص ۱۱ (نیمه دوّم تصویر مسجد)

ص: ۱۲

تصویر ص ۱۲

نمای داخلی میان مسجد قدیم و توسعه جدید. سقفهای نورگیر که به تازگی طرّاحی شده است و فضای روباز بالای ورودیها در عکس نمایان است.

ص: ۱۳

بخش نخست: تحوّلات تاریخی

اشاره

«صلاةٌ فی مَسجِدی هَذَا خَیرٌ مِن الْف صلاة فیما سِوَاهُ مِن المَسَاجِدِ، الّا المَسجِد الحَرام».
پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود: «برپاداشتن یک نماز در این مسجد من، بر هزار نماز در دیگر مساجد برتری دارد، جز در مسجدالحرام.»

هجرت از مکّه به مدینه

در پرتو الطاف و عنایات خداوندی، پیامبر صلی الله علیه و آله مأمور شد که از مکّه به مدینه هجرت کند، پس روی به مدینه آورد و چندی بعد، دیگر یاران یکایک روانه شدند. با استقرار پیامبر در مدینه، مسجد و خانه حضرت در جایی که خداوند پیشاپیش مقرّر فرموده بود، برپا شد.
پیامبر صلی الله علیه و آله در ۲۷ صفر سال اوّل هجری (۱۰ سپتامبر سال ۶۲۲ م) از مکّه بیرون آمد و ده روز بعد به قُبا رسید. چهار روز در آنجا ماند و در ۱۲ ربیع‌الاوّل (۲۴ سپتامبر) رهسپار مدینه شد. پیامبر اعلام کرد: جایی را برای ساختمان مسجد و منزل خود برمی‌گزینند که شترش بر زمین نشیند. گاهِ رسیدن حضرت، یاران مدنی گرد او را فرا گرفتند و هر یک، امیدوارانه مهار شتر را در دست داشتند تا شاید شتر در سرای آنان زانو زند، امّا پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: رهایش کنید که او مأمور است.

ص: ۱۴

مدینه پس از اسلام

هجرت پیامبر، مهم‌ترین انگیزه تاریخی در شکل گیری و تحوّلات شهری مدینه است و چنان که می‌دانیم، شهر مدینه با هجرت پدید آمد. در آغاز، همه مسؤولیت‌های دینی، و پس از چندی، همه امور دینی و حکومتی در مسجد شریف مدینه جریان داشت. خلفا نیز مـدینه را پایگـاه دولت خود قرار دادنـد. هجرت مسـلمانان موجب شـد که دگرگونی‌هـای چشم‌گیری در بافت شـهر پدیـد آیـد که مهم‌ترین آنها چنین است:

* برپایی مسـجد شریف نبوی در شهر کانونی آفرید که تا امروز، همه گرایشهای توسعه شهری را جهت می‌دهد و هیچ جایی نیست که در جـذّابیت و گیرایی بـا آن همـاوردی کنـد. خیابانهـا، محلّه‌هـای مسـکونی، منـاطق عمومی و خصوصـی، همه و همه گرداگرد مسجد نبوی شکل می گیرد.

* جاهایی در مدینه ساخته شد که پیش از آن، نشانی از آبادانی نداشت.

مهاجران مکّه در مناطق قُبا، العیون و دیگر زمین‌های بایر، سکنی گزیدند و منزلگاه ایشان در طول و عرض این مناطق گسترده شد.

* مهاجران در فضای مستطیل شکل گسترده در غرب مدینه، بازاری برپا کردند که اینک به «مناخه» معروف است.

* در سمت جنوب شرقی مسجد، گورستانی به‌نام بقیع‌الغرقد شکل گرفت.

مسجد نبوی

شتر پیامبر بر زمینی زانو زد که محلّ کنونی مسجد نبوی است. پیامبر

نمایی از بام مسجد با سه گنبد متحرّک و بخشی از حرم قدیم با پس زمینه شهر مدینه.

ص: ۱۵

تصویر ص ۱۵

ص: ۱۶

فرمود: منزل نیز همین‌جاست، ان شاءاللَّه. محلّ یادشده، زمینی از آنِ دو کودکِ یتیم نافع بن عمر نجار بود که برای خشک کردن خرما به کار می‌رفت. پیامبر صلی الله علیه و آله کودکان را فرا خواند و از آنان خواست که آنجا را برای ساختن مسجد به وی بفروشند. آنان گفتند: یا رسول‌اللَّه! ما آن را به تو می‌بخشیم. حضرت نپذیرفت و سرانجام با پرداخت ده دینار، آن زمین را خرید. آن محلّ در آغاز خرابه‌ای بود که چندین اصله درخت خرما و شماری گور در آن قرار داشت، پیامبر فرمان داد با قطع درختان آن را هموار کنند و از تنه و شاخه درختان در ساختمان مسجد بهره گیرند.

پیامبر نقشه مسجد را چنین ترسیم کرد که قبله آن رو به بیت‌المقدّس باشد؛ از این‌رو، نخل‌ها را به سوی قبله ردیف کردند و برای بالا- بردن پایه‌های مسجد، زمین را حدود سه ذراع کندند. حضرت همچنین برای مسجد، سه در قرار داد: درِ جنوبی در انتهای مسجد، باب‌الرحمه در غرب و باب جبرئیل در شرق، که خود از همین در وارد می‌شد. ارتفاع مسجد به اندازه بلندای یک مرد بود و مساحت آن ۱۰۵۰ مترمربّع؛ یعنی راستای شمالی- جنوبیِ آن هفتاد ذراع (۳۵ متر) و راستای شرقی- غربیِ آن شصت ذراع (۳۰ متر). مسجد با چوب درخت خرما و خشت فراز آمد و سقف آن با شاخه‌های نخل پوشیده شد. پیامبر صلی الله علیه و آله در انتهای مسجد سایه‌بانی نهاد که آن را «صُفّه» خواندند و غریبان و بینوایان که به اهل صُفّه شهرت یافتند، در آنجا منزل گزیدند.

قبله

مسلمانان در مسجد نبوی، شانزده ماه نماز را به سوی بیت‌المقدس

ص: ۱۷

خواندند، تا این که آیه ۱۴۴ سوره بقره نازل شد و بر پایه آن، قبله مسجد که رو به شمال داشت، به سمت جنوب برگشت. قَد نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فی السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّیَنَّکَ قِبلَةً تَرضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَکَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الحَرام؛ «ما گردانیدن رویت در آسمان را نیک می‌بینیم. پس تو را به قبله‌ای که بدان خوشنود شوی، بگردانیم؛ پس روی خود را به سوی مسجدالحرام کن.»

منبر

نخستین منبری که در مسجد برای پیامبر ساخته شد، سکّویی گلین و بی‌پلّه بود که تازه‌واردان حضرتش را بشناسند. وی در نماز جمعه و دیگر مناسبت‌ها بر فراز آن خطبه می‌خواند. به سال هفتم هجری (۶۲۸ م) با استفاده از چوب درختان گزِ باغهای مدینه، منبری جدید ساخته شد.

روضه شریفه

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حدیثی، حدود روضه شریفه را مشخص فرموده است، آنجا که می گوید: «مَا بینَ بَیتی و مِنبری رَوضةٌ مِن رِیاضِ الجنّة»؛ «میان خانه و منبر من باغی از بوستانهای بهشت است.» روضه شریفه ۲۲ متر طول و ۱۵ متر عرض دارد. در زمانهای بعد، بخش نه‌چندان اندکی از روضه را به بنای پیرامون خانه حضرت (ضریح کنونی) افزوده‌اند.

ستون‌ها

ستون‌های مسجد، همه از تنه‌های نخل بوده و در عملیّات توسعه مسجد در زمان‌های گوناگون، محلّ آنها تغییری نکرده است. از میان این

ص: ۱۸

ستون‌ها، هشت ستون، هریک به دلیل یک ویژگی، شهرت یافته‌اند:

۱- ستون مخلّقه.

۲- ستون قرعه (عایشه یا مهاجران)، محلّی برای نشست مهاجران از مکّه.

۳- ستون توبه (ابولُبابه)، جایی که‌ابولبابه، برای توبه، خود را بدان بست.

۴- ستون محرس (علی علیه السلام)، محلّ نماز حضرت علی علیه السلام.

۵- ستون وفود، محلّی که پیامبر صلی الله علیه و آله، هیأتهای نمایندگی را به حضور می‌پذیرفت.

۶- ستون سریر، مکان اعتکاف پیامبر صلی الله علیه و آله.

۷- ستون مربعهٔ‌القبر.

۸- ستون تهجّد، محلّ نماز شب و مناجات پیامبر صلی الله علیه و آله، که اینک در جای آن محرابی ساخته‌اند.

توسعه مسجد در عصر پیامبر صلی الله علیه و آله

با همه اختلاف روایاتی که در تعیین مدّت زمان بنای مسجد وجود دارد، درست‌تر آن است که گفته شود احداث مسجد هفت ماه به درازا کشیده است.

پس از بازگشت پیامبر اکرم از غزوه خیبر و با توجّه به افزایش جمعیت مسلمانان، حضرت مسجد را نیازمند توسعه یافت؛ از این رو، با افزودن زمین مجاور، مساحت مسجد به دو برابر اندازه آغازین رسید و گستره خانه‌های پیامبر صلی الله علیه و آله در شمال و جنوب و شرق مسجد نیز دو برابر شد؛ بدین ترتیب، مسجد در مستطیلی به طول ۱۳۶ ذراع (۶۸ متر) از جنوب به شمال و عرض ۱۱۴ ذراع (۵۷ متر) از شرق تا غرب واقع بود. مسجد در

ص: ۱۹

زمان حیات پیامبر گرامی اسلام، در نهایت، ۳۸۷۶ متر مساحت داشت.

حجره پیامبر صلی الله علیه و آله

حجره یا خانه حضرت، که اینک مرقد مطهرش در آن واقع است، از شرق به غرب، در سمت جنوب (قبله)، ده ذراع و دو سوم ذراع، و در جهت شمال (شام) ده ذراع و ربع ذراع و یک ششم ذراع طول داشت و عرض شرقی- غربی از دو طرف، هفت و نیم ذراع و یک هشتم ذراع بود.

تصویر ص ۱۹ (۷* ۱۰)

تصویری قدیمی از مدینه منوّره که باروی کهن شهر و مسجد بازسازی شده در عصر عثمانی را نشان می‌دهد.

مسجد در عصر عمر بن خطّاب

در سال هفدهم هجری، جمعیت مسلمانان چندان رو به فزونی نهاد که فضای مسجد گنجایش همه آنها را نداشت و توسعه آن لازم و

ص: ۲۰

بایسته می‌نمود.

عمر شکل مسجد را دگرگون نکرد، بلکه تنها به مساحت آن افزود و ساختمان جدید را، همچون عصر نبوی، با خشت و تنه و شاخه نخل فراز آورد. با این توسعه، طول مسجد از سمت قبله به شام (در جهت شمالی) ۱۴۰ ذراع و عرض آن ۱۲۰ ذراع شد. بلندی سقف نیز به ۱۱ ذراع، یعنی حدود ۵/ ۵ متر افزایش یافت؛ بدین ترتیب، ۱۱۰۰ متر مربع بر مساحت مسجد افزوده گشت و مسجد در سه جهت جنوبی و شمالی و غربی گسترش یافت. سه درِ جدید برای مسجد فراهم آمد و درهای مسجد به شش باب رسید و کف مسجد با حصیر پوشانده شد. عمر همچنین در نورپردازی مسجد کوشید و مبلغی در خور برای خوشبو کردن آن در روزهای جمعه و ماه مبارک رمضان تعیین کرد.

مسجد در عصر عثمان بن عفّان

درست‌تر آن است که گفته شود: توسعه عصر عثمان، بین سالهای ۲۹ و ۳۰ هجری انجام گرفته و مجموعاً ده ماه به درازا کشیده است.

عثمان در شکل نخستین مسجد دگرگونی‌هایی به عمل آورد؛ خشت‌های مسجد را با گچ و سنگ‌های نگارین عوض کرد و ستون‌های سنگی پر نقش و نگارِ آمیخته به آهن و سرب را جایگزین تنه‌های نخل ساخت. سقف مسجد را هم که پیش از آن، از به‌هم بافتن شاخه‌های نخل و ریسمان درست شده بود، با چوب ساج بنا کرد. چند طاق در سمت شرقی و غربی مسجد فراهم آورد و بر شمار ستون‌های مسجد افزود.

گستره توسعه عثمان در جنوب، شمال و غرب مسجد، حدود ۴۹۶ متر مربّع ارزیابی شده است. مقصوره (اتاقک)، یکی از نشانه‌های معماری در

ص: ۲۱

این توسعه است و به محرابی می‌مانـد که امام در آن می‌ایسـتد و نماز می‌خوانـد. در این عملیّات، دری با نام باب‌النّبی نیز در مقابل مرقد منوّر حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله گشوده شد.

مسجد در عصر ولید بن عبدالملک اموی

توسـعه مسـجد در عصر ولید از سال ۸۸ ه. (۷۰۶ م) آغـاز شـد و تا سال ۹۱ ه. (۷۰۹ م) ادامه یـافت. در این عملیات، نخست مسـجد کاملًا ویران گردیـد، سـپس بازسازی آن آغاز شد؛ دیوارها، همانند بازسازی عصـر عثمان، با سـنگهای نگارین و گچبری بالا رفت، ستون‌ها نیز با سنگ‌هایی آمیخته به آهن و سرب برپا شد، سقف را هم با چوب ساج پوشاندند.

برای نخستین‌بار، بخشـهایی از مسـجد با آب طلا و کاشـی و سنگ مرمر زیباسازی شد. به جای دیوار قبله، دیواری دیگر فراز آمد و در همان‌جا اتاقکی با چوب ساج و سـقفی آراسته ساخته شد. نیز برای پیشگیری از آسیب‌های ناشی از بارش فراوان باران، مسجد را با دو سقف پوشاندند.

دیوار حجره مطهر هم با اسـتفاده از نوعی سنگ چخماق سیاهِ تراشیده بازسازی شد و گرداگرد آن حصاری پنج‌پهلو با اضلاع نابرابر قرار گرفت.

در چهار گوشه مسـجد، چهار مناره برپا شد که یکی از آنها در عصـر سلیمان ابن عبدالملک ویران گردید. از افزوده‌های این دوره، محرابی بود که در پیشاپیش مسجد قرار داشت.

در پایان، عرض مسجد به ۸۴ متر و طول آن به ۱۰۰ متر رسید و بدین‌سان، ۲۷۶۸ متر به مساحت مسجد افزوده شد.

ص: ۲۲

تصویر ص ۲۲، (نیمه اوّل تصویر توسعه جدید)

عکس هوایی بخشی از مساحت توسعه جدید با گنبدهای متحرّک. چادرهای تاشوی صحنهای داخلی در انتهای تصویر هویداست.

ص: ۲۳

تصویر ص ۲۳، (نیمه دوّم تصویر توسعه جدید)

ص: ۲۴

مسجد در عصر مَهدی عباسی

نوسازی مسجد در عصر مهدی عبّاسی، به سال ۱۶۱ ه. (۷۷۷ م) آغاز شد و در سال ۱۶۵ ه. (۷۸۱ م) پایان گرفت.

در این عملیات، بخشی که ولید در سمت شمالی مسجد توسعه داده بود، ویران شد و با حدود پنجاه و پنج ذراع افزایش، بازسازی گردید و طیّ آن، دگرگونی‌هایی در نمای مسجد پدید آمد که از جمله کاشیکاری آن بود.

تاریخ‌نگاران می‌گویند که مهدی از سمت قبله (جنوب) و شرق و غرب مسجد چیزی بدان نیفزود و تنها صد ذراع از سمت شام (شمال) اضافه کرد. این افزوده، شامل ده ستون در فضای مسجد تا قسمت سرپوشیده زنانه و پنج ستون در قسمت زنانه بود.

مهدی ۲۴ در به مسجد گشود؛ برای هریک از دیوارهای غربی و شرقی ۸ در، و برای دیوار شمالی و دیوار قبله، هریک ۴ در.

شاید گویاترین متن پیرامون توسعه مسجد در آن عصر، سخن جهانگرد مغربی، ابن جبیر باشد که به سال ۵۸۰ ه. (۱۱۸۳ م) ساختمان را دیده و یافته‌های خود را چنین نگاشته است:

«مسجد مبارک نبوی مستطیل است و در چهارسوی آن قطعه زمینهایی هموار قرار دارد. در میان آن صحنی است مفروش به شن و سنگ‌ریزه. در سمت قبله، پنج قطعه سنگ‌فرش مستطیل از غرب به شرق گسترده است.

در جهت مقابل آن نیز همچنین. اما سمت شرقی را سه سنگ‌فرش و سمت غربی را چهارتاست. روضه مقدّس به سمت قبله و در راستای شرق قرار دارد. روضه از هر طرف ۱۷۲ وجب است و ازاره دیوار آن را با مرمری خوش‌تراش و با شکوه پوشانده‌اند. در سمت راست روضه، منبر که مرمر یک‌پارچه است، در گودالی به ژرفای ۵/ ۱ وجب قرار دارد. ارتفاع

ص: ۲۵

منبر به بلندای آدمی یا اندکی فزون‌تر است و پنج وجب وسعت دارد. طول آن پنج گام و پلّه‌هایش هشت‌تاست. درازای مسجد ۱۹۶ و پهنای آن ۱۲۶ قدم است، ۲۹۰ ستون تراشیده از سنگ دارد که بدون طاق، به سقف مسجد پیوسته است.

در پی آتش‌سوزی گسترده‌ای که رمضان سال ۶۵۴ ه. (۱۲۵۶ م) مسجد را در کام کشید و همه چیز را سوزاند، مستعصم، خلیفه عبّاسی، به سال ۶۵۵ ه. (۱۲۵۷ م) به بازسازی آن پرداخت، امّا به دلیل یورش تاتاران و چیرگی ایشان بر بغداد، توفیق به پایان رساندن آن را نیافت.»

مسجد در عصر مملوکیان

شاهان مملوکی مصر نیز، چندی به نوسازی و ترمیم مسجد نبوی همّت گماردند و از جمله، سقف مسجد و منبر را بازسازی کردند. اتاقکی که در گرداگرد حجره مطهر پیامبر صلی الله علیه و آله و خانه حضرت فاطمه علیها السلام بنا شد، از مهم‌ترین اقداماتی بود که در سال ۶۶۸ ه. (۱۲۶۹ م) به دست ظاهر بیبرس به انجام رسید.

به سال ۶۷۸ ه. (۱۲۷۹ م) و در عصر ناصرالدین محمد بن قلاوون، برای نخستین بار بر بارگاه شریف نبوی، گنبدی بنا شد که سمهودی آن را چنین توصیف می‌کند: «پایه آن چهارگوش است و بالای آن شش‌گوشی چوبی. گنبد بر فراز چند ستون برپاست و در آن ورقهای سرب به‌کار رفته است. پنجره‌ای در آن فراهم آمده که به سقف زیرین مسجد اشراف دارد.» در این سال همچنین، در خارج از فضای مسجد و در کنار باب‌السلام، وضوخانه‌ای ساخته شد.

از نوسازیهای این دوران، بازسازی چهارمین مناره‌ای است که در زمان

ص: ۲۶

تصویر ص ۲۶، (نیمه اوّل تصویر ورودیهای جانبی)

پنج ورودی جانبی، که نام پیامبر صلی الله علیه و آله داخل دایره‌ای در میان هر یک نقش بسته است.

ص: ۲۷

تصویر ص ۲۷، (نیمه دوم تصویر ورودیهای جانبی)

ص: ۲۸

سلیمان بن عبدالملك ویران شده بود.

در رمضـان سال ۸۸۶ ه. (۱۴۸۱ م) صاعقه‌ای رخ داد، آتش‌سوزی گسترده‌ای پدیـد آمـد و مناره جنوب‌شـرقی مسـجد فرو ریخت و همه فضـای مسـجد و هرچه در آن بود سوخت؛ در نتیجه، سـلطان قایتبـای فرمان بازسازی کامل مسـجد را صادر کرد و طی آن، دو گنبـد بـه مســجد افزوده شـد؛ یکی بر فراز محراب عثمـانی و دیگری بالاـی حجره مطهّر پیـامبر صـلی الله علیـه و آلـه کـه هر دو بر ستون‌هایی تا کف مسجد استوار بودند و طاقهایی آجری داشتند.

محراب عثمانی به بهترین شکل زیباسازی گردید، حجره مطهّر و اطراف آن، نیز نمای دیوار قبله، بار دیگر با سنگ مرمر آراسته شد و سرانجام در رمضان سال ۸۸۸ ه. (۱۴۸۳ م) عملیات ساختمانی به پایان رسید.

برای بازسـازی مسـجد ومـدرسه ودیگر متعلّقات آن، در این مرحله، بیش از یکصـدوبیست هزاردینار هزینه شـد. افزوده‌های سـلطان قایتبای به فضای مسجد را حدود یکصد و بیست مترمربّع شمرده‌اند. از نشانه‌های نمایان این بازسازی، برپا ساختن ۳۰۵ ستون بود که در مسجد به چشم می‌آمد.

مسجد در عصر عثمانی

کارهای ساختمانی شاه سـلیمان قانونی در مسـجد نبوی، مهم‌ترین عملیات توسـعه در سرآغاز عصر عثمانی است. در این طرح، برای تقویت پایه‌ها، دو سـتون در دو سوی باب‌الرحمه و باب‌النساء برپا شد، پس از ویران کردن مناره سـنجاری در شـمال شـرقی مسـجد، مناره سـلیمانی جایگزین آن گردید، نمای دیوارها و سـتون‌ها سفیدکاری، و نام شاه سلیمان بر سقف کنار دیوار غربی و باب‌الرحمه و باب‌النساء نقش بست، مرمر روضه منوّره و نمای ازاره دیوار حجره شریفه پیامبر صلی الله علیه و آله بازسازی

ص: ۲۹

شد. همه این کارها در سال ۹۴۷ ه. (۱۵۴۰ م) سامان گرفت.

در عصر سلطان عبدالحمید عثمانی، کاربرد سنگ مرمر در مسجد فزونی یافت و از جمله، همه سطح مسجد با مرمر سنگ‌فرش شد.

در عصر سلطان محمود ثانی، به سال ۱۲۲۸ ه. (۱۸۱۳ م) گنبدی که در زمان قایتبای بنا شده بود، به دلیل بروز شکاف در بنیاد آن، برچیده شد و به‌جای آن گنبدی جدید با پایه‌هایی از آجربزرگ فرازآمد، این گنبد پوششی از جنس سرب داشت و با رنگ سبز آراسته شده بود، بالای آن نیز نشانی از زرین می‌درخشید. گنبد سلطان محمود ثانی همچنان پابرجاست.

در همان سال، کف سمت شمال مسجد را با مرمر پوشاندند و پورسلین (چینی) دیوار قبر مطهّر را بازسازی کردند و اطلس زربفت سبزرنگی را که با خطّی دلکش و زیبا آراسته بود، بر مضجع منوّر انداختند.

اقدامات عبدالمجید (۱۲۵۵ ه./ ۱۸۳۹ م- ۱۲۷۷ ه./ ۱۸۶۱ م) گسترده‌ترین عملیّات توسعه مسجد نبوی در عصر عثمانی است، که جز حجره شریف پیامبر صلی الله علیه و آله، محراب‌های سه‌گانه و منبر و مناره اصلیِ کنار گنبد، همه زوایای مسجد را فرا گرفت و دوازده سال به درازا کشید.

در این عملیّات، کف مسجد با سنگ سیاهی که از حرّه آورده بودند، پوشیده شد و استفاده از آن به دیگر بخش‌های مسجد هم سرایت کرد.

ستون‌ها و طاق‌ها با سنگ قرمز زینت یافت، ستون‌ها همچنین با مرمر نگارین و آراسته به آب‌طلا زیباسازی شد. پایه‌های یکپارچه جدیدی هم که طاقی در بالا و گنبدی بر فراز طاق داشت، برپا گردید. برای تقویت تکیه‌گاه طاقها، دیوارهای مسجد نیز استحکام بیشتری یافت و کف بخش انتهایی مسجد، با مرمر سنگ‌فرش شد. سراسر بام مسجد را گنبدهای کوچکی از جنس سرب پوشاند. بلندای سقف مسجد از داخل یکسان

ص: ۳۰

بود، امّا از خارج، ارتفاع گنبدها تفاوت داشت و گنبد بالای قبر مطهّر، بلندترین آنها به‌شمار می‌رفت. این گنبدها با خشت‌های چهارگوش بزرگ و گِل ناب ساخته شده بود و از داخل نگاره‌هایی زیبا داشت؛ با آیه‌هایی از قرآن و بریده‌هایی از چکامه بلند بُرده در وصف پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله.

مسجد سه محراب داشت: محراب نبوی که محلّ برپایی نماز حضرت با یارانش بود و اینک در روضه شریفه واقع است، محراب دوم در راستای محراب نخست در جهت قبله و محراب سوم بیرون از روضه شریفه.

سلطان عبدالمجید، بجز ورودی‌های چهارگانه باب‌السلام، باب‌الرحمه، باب‌النساء و باب جبرئیل، ورودیِ پنجمی هم در شمال مسجد گشود. وی مناره‌های مسجد را نیز به پنج مناره افزایش داد: مناره اصلی، مناره سلیمانی، مناره مجیدی، مناره باب‌الرحمه و مناره باب‌السلام.

از افزوده‌های وی تأسیس وضوخانه‌ای در بیرون مسجد، میان باب‌النساء و باب جبرئیل بود. او منبر و سه محراب را طلاکاری کرد و سراسر مسجد را با مرمر پوشاند. در شمار هدایای وی به مسجد دو شمعدان طلای الماس‌نشان است که بالاسر مبارک نهاده‌اند. در عصر عبدالمجید، نمای حجره مطهّر که زائران در برابر آن می‌ایستند، با پنجره‌ای مشبّک از مس زرد پوشانده شد که بر روی آن نوشته شده است: «لا اله الّا اللَّه الملک الحقّ المبین، سیّدنا محمّد رسول اللَّه الصادق الوعد الأمین». چلچراغ‌هایی بلورین درهمه سقف‌های‌حرم آویزان‌است و از ورودی باب السلام تاحجره شریفه، زیر هر گنبد جاری بلوری می‌درخشد. در صحن حرم باغچه‌ای کوچک قرار دارد که در آن نخل و سدر و تمر هندی کاشته بودند. گستره مسجد پس از عملیّات توسعه سلطان عبدالمجید ثانی، به ۱۰۳۴۲ مترمربّع رسید.

یکی از ورودیهای مسجد قدیم پس از نوسازی عصر عثمانی و یکی از چلچراغها.

ص: ۳۱

این صفحه صدق الله العظیم ی و صدق الله العظیم ه ا صدق الله العظیم ت

تصویرص ۳۱

ص: ۳۲

مسجد در عصر سعودی

به سال ۱۳۷۰ ه. (۱۹۵۱ م) و با دستور ملک عبدالعزیز، عملیات توسعه جدید مسجد آغاز شد. ویژگی این توسعه، به کارگیری بتون مسلّح در سقف‌ها، ستون‌ها و طاق‌ها بود. سقف، همانند بناهای چوبی، به مربّع‌هایی چند تقسیم شد و به شکل‌های گوناگون زیباسازی گردید.

بالای ستون‌ها، تاجی از مس زرد و مفرغ‌نگارین قرار داشت و پوشش پایه‌های هر ستون از مرمر سفید با رگه‌هایی از رنگ خاکستری بود.

می‌توان گفت که در توسعه سعودی، به‌کارگیری رنگ سفید آمیخته به سیاه یا قرمز، بر دیگر رنگ‌ها غلبه داشت.

در این مرحله، مناره‌های سلیمانی و مجیدی تخریب شد و به‌جای آنها دو مناره جدید همساز با پیکره ساختمان نوبنیاد برپا گردید. در نماسازی این دو مناره، از نقشه مناره مملوکی مصری الهام گرفته شد. محلّ این دو مناره، که هریک هفتاد متر بلندی داشت، در زوایای شمال شرقی و شمال غربی مسجد بود.

مساحت افزوده به مسجد در این دوره، ۶۰۲۴ مترمربّع بود و بدین‌سان، گستره کلّ مسجد به ۱۶۳۲۷ مترمربّع رسید. گو این‌که آن بخش از مسجد که در عصر سلطان عبدالمجید عثمانی ساخته شده بود به شکل خود باقی ماند، امّا معماری جدید، نمای مسجد را بکلّی دگرگون کرد. به ساختمان عصر عثمانی، بنایی مستطیل‌شکل با درازای ۱۲۸ متر و پهنای ۹۱ متر افزوده شد که در آن صحنی است پوشیده از سنگ مرمر سرد و دیوار اطراف آن، هماهنگ با بنای قدیم، ۱۴ متر ارتفاع دارد.

عناصری که در توسعه سعودی به مسجد افزوده شد، از این قرار است:

۲۳۲ ستون استوانه‌ای و ۴۷۴ ستون چهارگوش در فضایی محصور به

ص: ۳۳

دیوارهایی که از طرف شرق و غرب ۱۲۸ متر و از طرف شمال ۹۱ متر طول دارد. ژرفای زیرسازی دیوارها و ستون‌ها پنج متر و عمق پایه مناره‌ها هفـده متر است. در انتهای بخش شـمالی مسـجد، پنـج شبسـتان، در میان دو صـحن، سه رواق و در هریک از جهت‌های شرقی و غربی، سه رواق ساخته شد.

نُه در جدیـد و از جمله دو ورودی جانبی احداث گردید که باب‌السـعودی، باب‌المجیدی، باب‌العزیزی، باب‌الضـیافهٔ و باب خالد بن الولید از آن شـمار است. چنان که گفتیم، دو صـحن و دو مناره به مسـجد اضافه شد و مسـجد نبوی در این مرحله، ۶۸۹ ستون و ۴۴ پنجره داشت. امّا بخش‌های قدیم حرم، که یادگار عصر سلطان عبدالمجید عثمانی بود، از

نمای مسجد قدیم پس از توسعه اوّل سعودی.

باب السلام و ساختمان مخصوص خبازه‌ها درعکس‌دیده می‌شود.

ص: ۳۴

تصویرص ۳۴، (نیمه اوّل تصویر هوایی مسجد النبی)

عکس هوایی از مسـجد نبوی در سال ۱۴۱۲ ه/ ۱۹۹۲ م، پیش از اجرای توسـعه. مسـجد قدیم در عکس دیده می‌شود، در حالی که عملیات ساختمانی توسعه جدید در پیرامون آن جریان دارد.

خیابان کمربندی میان بافت شهری و زمین‌هایی که برای اجرای نقشه مسجد در نظر گرفته شده، پیوند داده است.

ص: ۳۵

تصویرص ۳۵، (نیمه دوّم تصویر هوایی مسجد النبی)

ص: ۳۶

این عناصر بهره می‌برد: ۱۷۳ ستون استوانه‌ای، از جمله ۳۱ ستون مرمری، ۱۵ ستون داخل روضه منوّره، دو ستون در دیوار جنوبی حجره شریفه، دو ستون در دیوار شرقی آن، یک ستون در دیوار غربی خارج از روضه و ۱۱ ستون در رواق قبله، پیش روی روضه شریفه.

در توسعه سعودی مُصحف خانه‌ای گشایش یافت که مجموعه‌ای کم‌نظیر شامل ۱۷۷۴ نسخه از قرآن‌های خطّی با شیوه‌های خوشنویسی گوناگون را دربرداشت. ۱۲۰۰۰ کتاب چاپی، ۶۰۰ نسخه خطّی وشماری از نسخه‌های عکسی و نشریات ادواری نیز در این کتابخانه نگهداری می‌شد.

توسعه دوم سعودی که در عصر ملک فیصل صورت گرفت، سمت غربی حرم مطهّر و پیرامون آن را دربر داشت و مساحت آن ۹۴۰۰۰ مترمربّع، یعنی شش برابر گستره حرم در آن روز بود.

منابع

- عمارة الحرم النبوی الشریف فی المدینة المنوره، ۱۹۹۴، هزار للنشر.
- رسائل فی تاریخ المدینه، حمدالجاسر.
- رحلة ابن‌جبیر.
- المقدّمه، ابن خلدون، ج ۱
- مرآةالحرمین، ابراهیم رفعت، ج ۱
- وفاءالوفا بأخبار دارالمصطفی، ابوالحسن عبداللّه السمهودی، ج ۱
- الروض الأنف، ابوالقاسم سهیلی، ج ۴
- صحیح مسلم، ج ۹
- موسوعة المدینة التاریخیه، محمد السید الوکیل، ج ۱ (یثرب قبل الاسلام).
- معجم البلدان، یاقوت الحموی، ج ۵

ص: ۳۷

بخش دوم: آموزه‌ها و عناصر طرح توسعه جدید

اشاره

کوشش در مسجدسازی، به شماری از متون دینی، از جمله بخشی از آیات قرآنی و احادیث نبوی برمی‌گردد. فضیلت مسجد در حدیث شریف پیامبر چنین آمده است: «هرکس برای رضای خداوند مسجدی برپا سازد، خداوند برایش خانه‌ای در بهشت، به همان‌سان خواهد ساخت.» و فرموده است: «روزی که جز سایه‌سار الهی سایه‌ای نباشد، خداوند هفت تن را در زیر سایه خود گرد آورَد ... و مردی که دلش آویخته مسجد باشد».

پس از گسترش دولت اسلامی و فراخ شدن قلمرو جهان اسلام، مسلمانان در هرجا که شهری برپا می‌کردند، نخست در ساختن مساجد و پرستشگاه‌های خود سخت می‌کوشیدند و بدین سان معماری مسجد، چونان میراثی گرانبار، همپای رشد فزاینده و نفوذ گسترده تمدّن اسلامی، پای گرفت و نهادینه شد. برخی از نخستین نشانه‌های آن هنوز هم برپاست؛ جامع اموی در دمشق، جامع قرطبه در اسپانیا و قبّهٔالصخرهٔ در قدس از این شمار است.

مسجد، کانون توسعه مدنی

شکل‌گیری اندیشه توسعه حرم نبوی، هماهنگ با محیط شهری پیرامون آن، نشانی است از جایگاه قلب‌وار مسجد و اهمّیت طبیعی و

ص: ۳۸

تاریخی آن؛ امری که مسجد را مرکزیّتی ویژه بخشیده و آن‌را با بافت مدنی شهر همساز کرده است. تأسیسات عمومی و تجاری شهر، نخست بر اساس اهمّیت آنها و پیوندشان با مسجد و سپس بر پایه مناسبات میان خود، در پیرامون مسجد گسترده‌اند. روان بودن حرکت دوسویه میان مسجد و خیابان‌های اطراف، ضرورتی است که برپایه حفظ آسایش و آرامش مردم و توجّه به آثار این آمد و شد بر محیط پیرامون، شکل گرفته است.

در این طرح، فضای گسترده اطراف، که به سان کمربندی گرداگرد مسجد پیچیده است، کاربرد فضای میانجی را دارد و در هنگام ازدحام جمعیّت از آن برای برپایی نماز هم بهره‌گیری می‌شود. استفاده بهینه از فضاها و خیابانهای اطراف ساختمان حرم مطهر، یکی از اهداف بنیادین توسعه است که مسجد را کانون توسعه مدنی و محور طبیعی و معنوی آن می‌سازد.

طرح معماری و عناصر اصلی توسعه جدید

توسعه جدید که ساختمان مسجد قدیم را از سه سمت: شمال، شرق و غرب در برگرفته و با فضاهای پیرامون خود در راستای چندین خیابان گسترده است، اینک مرکز اصلی شهر به شمار می‌رود. محور اصلی ساختمان، ورودی اصلی مسجد، یعنی باب ملك فهد بن عبدالعزیز است.

این در به خیابان ملك فهد گشوده می‌شود. درهای دیگر در خیابان‌های ابوذر، سلام و عمر بن خطّاب است که به گونه‌ای مستقیم میان بنای مسجد و خیابانهای اطراف را پیوند می‌دهد.

یکی از رواقهای نماز در توسعه جدید که طاقهای پیاپی میان ستونها را نشان می‌دهد.

ص: ۳۹

تصویر ص ۳۹

ص: ۴۰

به منظور پرهیز از آمیزش فضای روحانی مسجد با سر و صدای برخاسته از تأسیسات رفاهی از یک‌سو و جلوه دادن فرّ و شکوه مسجد در میان بافت مدنی شهر و آسیب ندیدن نمای آن از درآمیختن با ساختمان‌های گوناگون اطراف، از سوی دیگر، همه تأسیسات خدماتی و رفاهی در ساختمانی به فاصله هفت کیلومتر از مسجد گرد آمده و با یک زیرگذر که برای آسایش رهگذران در مسیرهای مسجد و روان بودن آمد و شد نمازگزاران فراهم آمده، به حرم ارتباط یافته است.

طبقه همکف

طبقه همکف مسجد، که شامل مسجد قدیم و گستره توسعه جدید است، مهم‌ترین بخش از مسجد نبوی را شکل می‌دهد.

نیمه زوج تصویر، ص ۴۰

ص: ۴۱

فضای اصلی

توسعه جدید که همه‌جای آن برای نماز است، در طبقه همکف قرار دارد و بخش‌های شرقی و غربی آن همانند است. بخش میانی که دو بخش جانبی را به هم پیوند می‌دهد، در راستای ساختمان قدیم شکل گرفته است. فضای نماز در همه‌جا، بجز صحن‌های روبازی که سقف متحرّک دارند، پوشیده است.

در همه سقف‌های مسجد، ابعاد ۶* ۶ یا ۱۸* ۱۸ متر رعایت شده است.

ستون‌هایی که بار سقف بر آنهاست، هریک دوازده متر بلندی دارد. طبقه همکف و فضای اصلی، همه‌جا دارای ۱۴ متر ارتفاع است که خط افق ساختمان مسجد را ترسیم می‌کند.

نمای شمالی حرم شریف نبوی

نیمه فرد تصویر، ص ۴۱

ص: ۴۲

ضرورت پیونـد یکنواخت میان ساختمان قدیم و جدید موجب شد که نوسازی‌هایی در مسـجد قدیم صورت گیرد؛ از جمله می‌توان به پوشاندن صـحن روباز میان دو ساختمان با دوازده سایه‌بان برقی به شکل گنبدهای قدیم اشاره کرد. همین طرح ۱۸* ۱۸ متری در دو فضای روباز با ابعاد ۳۲* ۶۴ متر نیز اجرا شده است.

فضاهای داخلی

طبقه همکف ۲۷ فضای روباز با ۲۷ گنبـد متحرّک کشویی دارد. ابعـاد هریک از این فضاها ۱۸* ۱۸ متر است و به گونه‌ای مناسـب در اطراف طرح گسترده است.

این فضاها هوا و نور طبیعی را به بخش‌های مختلف مسـجد می‌رسانند و حسّ پیوند با آسـمان را در نمازگزاران زنده می‌کنند و این فرصت را برای آنان فراهم می‌سازند که با چشمانی گشوده به آسمان، خدای خود را بخوانند.

مناره‌ها

افزون بر چهار مناره اصلی، اینک شش مناره در مسجد فراز آمده است.

گلدسته‌های جدید هریک ۱۰۴ متر ارتفاع دارند و بر فراز هریک هلالی می‌درخشد.

چهار مناره از مناره‌های جدیـد، چهارگوشه توسـعه جدیـد را نشان می‌دهند و دو مناره دیگر، بر محور اصـلی نمای شـمالی و در دو سوی بزرگترین ورودی، یعنی باب ملک فهد بنا شده‌اند.

یکی از مناره‌های ششگانه در توسعه جدید

ص: ۴۳

تصویر ص ۴۳

ص: ۴۴

طبقه زیرین

در این طبقه که برابر مساحت طبقه همکف است، شماری از تأسیسات قرار دارد. ارتفاع این طبقه چهار متر است و پایه‌های اصلی بنا که در ژرفای بیست‌متری کف زمین واقع است، از میان آن می‌گذرد. گذرگاهی که از زیر خیابان‌ها عبور می‌کند و سرانجام به ساختمان مخصوص خدمات که تأسیسات برق و تهویه و تأمین آب سرد در آن است، می‌رسد، با همین طبقه ارتباط دارد. دو گذرگاه شیب‌دار، راه ورود به زیرزمین است.

به علاوه، شش پلکان از بیرون مسجد و یک پلکان از داخل به طبقه زیرزمین راه می‌برد.

بام مسجد

سراسر فضای بام مسجد را برای نماز درنظر گرفته‌اند، به گونه‌ای که

پشت بام مسجد که در توسعه جدید برای نماز در نظر گرفته شده است.

ص: ۴۵

گنجایش نودهزار نمازگزار را دارد. راه‌های ارتباطی نمازگزاران با مسجد متعدّد است، امّا برای پیشگیری از رودررویی با کسانی که از درهای اصلی خارج می‌شوند یا آنان که به طبقه زیرین می‌روند، چند درِ خروجی در کنار ورودی‌های هفت‌گانه اصلی درنظر گرفته شده که مخصوص نمازگزاران طبقه بالاست.

پلکان ثابت و برقی که جمعاً به سی چشمه می‌رسد، مسیر رفت و برگشت نمازگزاران بین سطح و زیرزمین است. پشت‌بام را ایوانی مسقّف به عرض شش متر در برگرفته است. عدد «۶»، در همه جای ساختمانِ مسجد کاربرد بسیار دارد.

شکل طرّاحی و عناصر آن

برنامه جدید طرّاحی توسعه حرم شریف نبوی، برپایه الهام از سنّتهای پایدار معماری اسلامی شکل گرفته و بر آن است تا از یک‌سو نیازهای بازسازی را برآورده سازد و از سوی دیگر، فنّاوری نوین را برای اجرای بهترین نقشه‌های مورد نظر به‌کار گیرد؛ به عنوان مثال، طرّاحی چادرهای صحن مسجد با همین نگرش انجام گرفته، به گونه‌ای که توانسته است میان اندیشه سنّتیِ استفاده از پارچه‌های نازک برای پوشش سقف و حفظ روشنایی مسجد حتّی در صورت باز بودن چادرها، ایجاد ارتباط کند.

دو صحن روبازی که در توسعه اول سعودی به مسجد افزوده شد، نیاز به اجرای برنامه‌ای داشت که هم به جریان هوا آسیبی وارد نسازد و هم با شبستان‌های پیرامون صحن که بخشی از آن، ساختمان قدیم مسجد است، همساز باشد؛ از این‌رو، بحث به‌کارگیری چادرهای تاشو به میان آمد، که اینک در جهان بی‌همتاست.

ص: ۴۶

ویژگی چادرها

دوازده دستگاه از چادرهای یادشده در دو صحن مسجد برپا شده است؛ در هر صحن شش چادر. چادرها در حالت گشوده چهارده متر ارتفاع دارند که با بلندای دیوار مسجد برابر است و با ابعاد صحن‌های مسجد کاملًا هماهنگ. در لابلای هر چادر، رشته سیمهایی فلزّی و انعطاف‌پذیر تعبیه شده است. پایه هر چادر ستونی است پوشیده از مرمر سفید، با سیستمی خودکار که چادرها را باز و بسته می‌کند. هر چادر مساحتی به اندازه ۱۷* ۱۸ متر را می‌پوشاند، میان چادرها حدود ۲۴ سانتیمتر فاصله است و هریک ده تن وزن دارد.

چادرها در وضعیّت جوّی گوناگون، باز و بسته می‌شوند و بستن و گشودن آنها کمتر از نود ثانیه زمان می‌خواهد. استفاده از این نوع پوشش به شکلی کاملًا محسوس بر هوای داخلی مسجد و میزان انرژی مصرفی تأثیر می‌گذارد.

در فصل تابستان، به هنگام روز، پوشش سفیدرنگ این چادرها گشوده می‌شود تا تمام صحن مسجد را زیر سایه خود گیرد. این پوشش شبها جمع می‌شود و هوای مطبوع شامگاهی جریان می‌یابد. در فصل زمستان، روزهنگام چادرها بسته است تا خورشید بر صحن بتابد و فضای آن را گرما بخشد و شامگاهان باز می‌شود که سرمای شدید به درون مسجد راه نیابد. باز و بسته بودن چادرها با موقعیت آفتاب، گرمای هوا، سرعت باد و موقعیت ابرها ارتباط تنگاتنگ دارد و این امر با دستگاه‌های پیشرفته کنترل می‌شود. هنگامی که گرمای هوا به ۴۵ درجه سانتیگراد می‌رسد، برای مطبوع نگه داشتن هوای داخلی مسجد، چادرها همواره باز می‌ماند.

نمای یکی از صحنهای روباز داخلی با چادری که بر فراز آن گشوده شده است.

ص: ۴۷

تصویر ص ۴۷

ص: ۴۸

دریچه‌های تهویه درست بالای ستون چادرها قرار گرفته تا تمام فضای مسجد به گونه‌ای یکنواخت خنک شود.

هنگام ریزش باران که چادرها گشوده است، آب از روی چادرها به داخل پایه هر چادر می‌ریزد و از آنجا به شبکه پساب زیرزمینی مسجد راه می‌یابد.

در بالای ستونِ هر یک از چادرها، از چهار طرف نورافکن‌هایی یکسان با دیگر ستون‌های مسجد نصب شده است، تا در شب روشنایی مسجد را فراهم سازد. نمای پایه چادرها در هنگام بسته بودن، بازتابی از شکل گلدسته‌های مسجد است.

این چادرهای تاشو، افزون بر همه این دقّت و هدفمندی، از سادگی و زیبایی خاصّی برخوردارند.

تصویری از صحنهای داخلی با چادرهای گشوده.

تصویر ص ۴۸ (نیمه اوّل صحنهای داخلی)

ص: ۴۹

گنبدهای متحرّک

این گنبدها کاملًا هماهنگ با نقشه ۲۷ صحن توسعه جدید طرّاحی شده است و کاربرد آن، پوشش دادن به صحن‌ها در حالات مختلف جوّی و تنظیم هوای داخل مسجد است. در تابستان، با تابش نخستین پرتو خورشید، گنبدها به آرامی حرکت می کنند و صحن مسجد را کاملًا می‌پوشانند و سایه‌ای دلنشین فراهم می‌سازند و دستگاه‌های تهویه را در اجرای وظیفه خود یاری می‌دهند و با فرا رسیدن شب، گنبدها به جای خود برمی گردند و سقف را برای خارج شدن فضای گرم داخل به سوی آسمان سرد شب می گشایند. این بستن و گشودن در زمستان، برعکس انجام می‌شود؛ یعنی به هنگام روز برای گرمای مسجد از خورشید بهره می گیرند و شامگاهان با پوشاندن سقف‌ها از نفوذ سرما جلوگیری می کنند.

تصویری از صحنهای داخلی با چادرهای بسته.

تصویر ص ۴۹ (نیمه دوّم صحنهای داخلی)

ص: ۵۰

نیمه اوّل تصویر ص ۵۰ و ۵۱

نمای داخلی یکی از گنبدهای متحرّک در صحنهای ۲۷ گانه مسجد. چوب‌کاریهای دقیق دستی و نقشه زیبای آن با استفاده از سنگهای آمازونیت آبی روشن دیده می‌شود.

ص: ۵۱

نیمه دوّم تصویر ص ۵۰ و ۵۱

ص: ۵۲

نیمه اوّل تصویر ص ۵۲ و ۵۳

پوشش داخلی یکی از گنبدهای متحرّک. طرّاحی دقیق از کنده‌کاری قرنیزها و آرایش میانی گنبد.

ص: ۵۳

نیمه دوّم تصویر ص ۵۲ و ۵۳

ص: ۵۴

طرّاحی این گنبدها به گونه‌ای انجام گرفته است که با طرّاحی دیگر بخش‌های توسعه جدید و ساختمان قدیم همنواخت باشد؛ از این‌رو، گنبدهایی هماهنگ با گنبد سبز مسجد و البته کوتاهتر از آن، طرّاحی شده است. قطر انحنای هر گنبد ۸/۰۲ متر است و در طرّاحی آن از نرم‌افزار کامپیوتری سه‌بعدی آوتوکد (AutoCAD) که با معادلات پیچیده ریاضی، عناصر و ابعاد داخلی و خارجی بنا را تعیین می‌کند، بهره‌گیری شده است.

استفاده از این برنامه، در اجرا، موجب پدید آمدن سازه‌هایی کاملًا سنجیده شده است.

هر گنبد از داخل و خارج پوششی آراسته دارد و در عین استحکام از وزنی اندک برخوردار است. پوشش درونی گنبد چوب آمیخته به نوعی چسب است و نمای بیرون آن از چوب خالص. بر فراز هر گنبد، هلالی برنزی می‌درخشد که با طلای ۲۳ قیراط روکش شده است.

ریل‌هایی که گنبدها به صورت کشویی روی آنها حرکت می‌کنند، لبه‌هایی از سنگ مصنوعی محلّی دارد تا با نمای ایوان‌های پیرامون مسجد هماهنگ باشد.

پوشش مناره‌ها

مناره از آغاز یکی از نشانه‌های اصلی هر مسجد بوده، و به سان عنصری بنیادین در مسجدسازی به شمار می‌رفته است. در توسعه جدید مسجد نبوی نیز، با بهره‌گیری از این عنصر، شش مناره جدید به بلندای ۱۰۴ متر برپا شده و چونان نمادی زیبا برای مسجد درآمده است.

بخش‌های پایینی هر مناره، تا ارتفاع سه متر، با قطعاتی از گرانیت محلّی

نمای یکی از صحنهای ۲۷ گانه داخلی که با گنبدهای متحرّک پوشیده شده است.

ص: ۵۵

تصویر ص ۵۵

ص: ۵۶

معروف به رزیزه پوشیده شده و بالاتر از آن قطعات گرانیت محلّی با نام بکری است که رنگی سوخته دارد. بخش‌های بالایی آن از گرانیت صنعتی است و بالای هر مناره، هلالی از جنس مس و آراسته به آب‌طلا، با پنج متر ارتفاع جلوه می‌کند.

ستون‌ها، رواق‌ها، طاق‌ها

در بخش توسعه یافته مسجد، ۲۱۰۴ ستون برپاست. برفراز ستون‌ها، طاق‌هایی قرار دارد که فضای نماز را می‌پوشاند. همه ستون‌ها باسنگ مرمر ایتالیایی سفید نماسازی شده است. سر ستون‌ها از مس صیقل یافته اعلاست که با یک هشت‌ضلعی به ستون ارتباط می‌یابد. سر ستون‌ها از چهار طرف با نگاره‌هایی از گل و بوته آرایش یافته و بلندگوها به گونه‌ای نادیدنی در میان آن نصب شده است. بالاتر از آن مستطیلی سنگی است که در هر طرف آن سه ستاره دیده می‌شود.

در این نقطه که دقیقاً پایه طاق‌هاست نورافکن‌هایی با قاب مسی نصب شده و گرداگرد آن آیه شریفه اللَّهُ نُورُ السَّمواتِ وَالأَرْضِ نقش بسته است.

هر ستون، پایه چهار طاق است که رواق‌ها و سقف‌ها را شکل می‌بخشد. طاق‌ها با قطعاتی از سنگ گرانیت صنعتی پوشیده شده و پیرامون آن به رنگ‌های آبی، خاکستری و سفید است.

در نقطه پیوند میان طاق و سقف، تصاویری از گل و بوته نمایان می‌باشد. قطر هر ستون در طبقه همکف ۶۴ سانتیمتر است و ارتفاع آن ۱۳ متر است.

گستردگی توسعه جدید موجب شده که در این بخش، ستون‌ها با فاصله هجده متر از یکدیگر نصب شود، در حالی که این فاصله در بخش‌های

ص: ۵۷

یکی از شبستانهای جانبی که پوشش مرمرین دیوارها و نقشه‌های ساده ستاره هشت‌پر در پایه‌های دیوار را نشان می‌دهد. دیوار، نقش و نگارها، طاقها و سقفها در عکس دید می‌شود.

قدیمی مسجد شش متر است. سقف شبستان‌ها که طاق‌ها را به هم پیوند می‌دهد، به نه مربّع تقسیم شده که با پوششی از سنگ صنعتی و با استفاده از تصویر ستاره هشت‌پر به صورتی یکنواخت آرایش یافته است. افزون بر ستون‌های داخل مسجد، ایوان مسقّفِ چهار سوی بام مسجد نیز، ستون‌هایی استوانه‌ای شکل دارد.

ص: ۵۸

پنجره‌ها و سَردرها

بنای جدید در نمای بیرونی خود، تعدادی پنجره با ابعاد ۹/ ۱* ۲/ ۴ متر دارد. بیشتر این پنجره‌ها از دو لنگه نورگیر تشکیل شده و از بیرون حفاظ مسی مشبّکی بانقش و نگار هندسی آن را پوشانده است. هر پنجره یک توری ثابت دارد. شماری از پنجره‌ها سه لنگه است و تنها لنگه میانی که به شکل ستاره‌هشت‌پر است، بازوبسته می‌شود. پنجره‌ها همه از چوب ساج است.

در قسمت بالای نمای خارجی، پنجره‌های دو لنگه، سنگ‌هایی سه‌گوشه به رنگ آبی مزیّن به نقوش گل و بوته و مثلث‌هایی سفید و خاکستری نصب شده است.

در بالای پنجره‌ها سردرهای سنگی نگارینی قرار دارد که در لابه‌لای آن روزنه‌هایی باشیشه‌های رنگی گشوده شده است. بین پنجره و سردر، کتیبه‌ای است که بر آن جمله‌های «لا اله الّا اللَّه» و «محمّد رسول اللَّه» هویداست.

ورودی‌ها و درها

در پیرامونِ مسجد، هفت ورودی بزرگ وجود دارد که هریک را ستون‌ها و سردرهایی است. این درها در سمت شمال، شرق و غرب تعبیه شده و هریک ورودی و خروجی جداگانه‌ای دارد. طول و عرض درها ۳* ۶ متر است. باب ملک فهد مهم‌ترین ورودی و مدخل رسمی و اصلی مسجد است که دو مناره در دو طرف آن قرار دارد. همه درها از جنس چوب

در یکی از ورودیهای اصلی و ستونهای دوقلو که سردر و سقف بر آنها تکیه دارد. آرایش میان درها با جمله «محمّد رسول اللَّه» و کتیبه زیرطاق‌نما با آیه «ادخلوها بسلام آمنین» نمایان است.

ص: ۵۹

تصویر ص ۵۹

ص: ۶۰

ساج، با قطر پانزده سانتیمتر است و از بیرون روکشی از مس دارد. در وسط هر در، دایره بزرگی است که نام محمّد صلی الله علیه و آله بر آن نقش بسته و در دایره کوچکتری که درون آن است، رسول‌اللَّه نوشته شده است.

از آنجا که هر لنگه ازدرهای مسجد، ۱/ ۵ تن وزن دارد، زیر هریک از درها چرخهایی نصب شده تا باز و بسته کردن درها با سهولت بیشتری انجام گیرد. درهایی دیگر به همین شکل در شرق و غرب و قبله مسجد ساخته شده است. در جهت شمالی و در طرفین باب ملک فهد دو درِ دیگر با همان ابعاد وجود دارد.

سردراصلی، لوحی‌ازسنگ صنعتی است. زیر آن نورگیری مشبّک و پایین‌تر از آن کتیبه‌ای با این آیه است:

ادخُلُوها بِسَلامٍ آمِنینَ.

سرسرای ورودی با مرمرهایی چیده شده به شکل‌های اسلامی و از جمله ستاره هشت‌پر، سنگ‌فرش شده است. بخش میانی این سنگ‌فرش رنگ و شکلی برجسته دارد.

افزون بر درهای یاد شده و بجز درهای قسمت زیرزمین، دوازده ورودی با درهای چوبی در بخش پلکان برقی تعبیه شده است که ابعادی کوچکتر، یعنی دقیقاً ۹/ ۱* ۲/ ۲ متر دارند؛ بنابراین، مجموع درهای طبقه همکف به ترتیب زیر است:

هفت ورودی بزرگ، هر کدام با پنج در به ابعاد ۶* ۳ متر.

چهارده در جانبی با همان اندازه.

دو ورودی از پشت ساختمان، هرکدام با سه در، با همان ابعاد.

دو در ورودی و خروجی.

دو در ورودی، ورودی باب الرحمه (با دو در)، ورودی باب النساء (با

ص: ۶۱

دو در).

ودوازده در دولنگه کوچک که به شش پلّه برقی و پلکان سنگیِ درهای چهارده‌گانه یادشده منتهی می‌شود.

در طبقه زیرزمین دو ورودی شیبدار خارجی و شش پلکان به خارج و یک پلکان به داخل مسجد وجود دارد.

دیوارها، سقف‌ها، سنگفرش‌ها

همه سقف‌ها از گرانیت صنعتی است. شکل غالب در همه سقفها مربّع است؛ کوچک و بزرگ، ضلع مربّعهای بزرگ، هجده متر و ضلع مربّع‌های کوچک شش متر است.

سنگ‌های به‌کار رفته در سقف با لوح‌های چوبی به شکل بوته گیاهان و اشکال هندسی آمیخته شده است. تصاویر گل و بوته اطراف سقف‌ها تا طاق‌نماها نیز ادامه یافته و ترکیبی هماهنگ را به وجود آورده است.

این شکلها روی‌هم‌رفته، ستاره‌هایی هشت‌گوشه را بر فراز رواق‌ها می‌نمایاند.

دیوارهای بیرونی، به طور کلّی با گرانیت طبیعی پوشیده شده و اندکی گرانیت صنعتی در نماسازی آن به‌کار رفته است. دیوارها ازاره‌ای مرمری دارد.

برای زیباسازی نمای ساختمان از آجر سبزرنگ (آجر مغربی و عربی) با روکش طلا در بالای ورودی‌ها استفاده شده است. در چارچوب‌ها نیز کاشی‌های طلاکاری شده به چشم می‌خورد. دیوارها، تا ارتفاع سه متر پوششی از گرانیت محلّی (رزیزه) دارند و نمای قسمت‌های بالاتر، سنگ گرانیت بکرِ سوخته است.

ص: ۶۲

بالای ازاره مرمری، قرنیزی قرار دارد که با خط ثلث آیاتی از قرآن کریم را در طول ۱/۵ کیلومتر از دیوارهای داخلی حرم نوشته است. این قرنیز در میان کمربندی مرمری است و بالاتر از آن نمایی است با سنگ صنعتی به شکلهای مختلف.

نظر به اهمّیت ورودی‌های هفت‌گانه و ضرورت نمایان بودن آن، کف سرسراهای ورودی به گونه‌ای ویژه با سنگ مرمر سفید و ستاره‌ای هشت‌پر در میان، پوشیده شده است. به کارگیری سنگ مرمر (کراره) در مسجد به اندازه‌ای گسترده شده که دیوارهای پلکان را هم فرا گرفته تا با گستره کف مسجد هماهنگ باشد. استفاده از مرمرسفید برای‌احساس سرما و گرمای بیشتر، در فصول مختلف، و ایجاد محیطی شاد و آسوده در فضای مسجد صورت گرفته است، امّا در زیرزمین برای هماهنگی بیشتر از پوشش سرامیک بهره‌گیری شده است. بخش‌های خارجی مسجد، همگی سنگ‌فرشی از گرانیت دارد.

نمای داخلی یکی از سرسراهای ورودی و درهای جانبی با سنگفرشهای ویژه که به شکل ستاره هشت‌پر و رنگ نمایان آرایش شده است.

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحیم
جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فی سَبیلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَیْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)
با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند
بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹
بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.
مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.
اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.
از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :
الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی
ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه
ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...
د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر
ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای
و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)
ز)طراحی سیستم های حسابداری ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...
ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت : ۲۳۷۳ شناسه ملی : ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳ ، شماره کارت :۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳و شماره حساب شبا : -۰۶۲۱-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۱۸۰-IR۹۰-۰ ۵۳-۶۰۹۰به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

قائمیه
مرکز تحقیقات رایانه‌ای
اصفهان
WWW
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشـــانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹